

İslâm Kelâmında Önemli Bir Mesele: İSTİTÂAT

Doç.Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Doç.Dr.M.Sait Yazıcıoğlu

1949 yılında Trabzon/Sürmene'de doğdu. Aydın Lisesini bitirdikten sonra 1967 yılında girdiği Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 1971 yılında bitirdi. 1972 de doktora yapmak üzere Fransa'ya gönderildi. 1977 yılında doktora-sını tamamlayarak yurda döndü. Aynı yıl intisap ettiği A.O.İlahiyat Fakültesinde 1983 yılında Doçent oldu. Halen aynı fakültede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

RESUME

La question de la capacité d'agir (istitaat) est un probleme tres important dans la théologie musulmane.

Dans cet article nous avons essayé de voir le point de vue de l'Ecole Mâtüridite, et de faire une comparaison avec les Mu'tazilites.

La capacité d'agir a été acceptée par toutes les écoles théologiques. Mais l'importance est de savoir si cette capacité fut donnée à l'homme, avant de faire son action (fi'l) ou en meme temps que son action. En principe selon les Mu'tazilites cette capacité a été donnée à l'homme avant son action. Selon les Gens de la Tradition (Ehl es-Sünne) la capacité se trouve avec l'action. Voilà leurs poits de vue:

1. Selon des Mu'tazilites nous poséons des versets Coraniques, selon lesquels la capacité fut donnée à l'homme avant l'acte (28-Kasas, 26; 27-Neml, 39; 9-Teube, 42; 3-Âl-i İmrân, 102; 64-Tegâbün, 16; 18-Kehf, 67). D'après ces versets l'homme possède la capacité et le pouvoir avant de faire son action. Quand il veut faire quelques choses il les fait avec cette capacité.

2. Pour les Gens de la Traditions il faut noter deux points de vue:

Premièrement: L'homme possède du pouvoir. S'il est en plain santé il a du pouvoir pour réaliser certaines choses. Mais cette capacité qui appartient à l'homme n'est pas consacrée pour un tel acte. C'est-à-dire cette capacité d'agir n'a pas été crée pour un tel acte.

Deuxièmement: On insiste sur une capacité d'agir consacrée pour un acte quelconque. Est-ce que cette capacité se trouve en homme avant l'acte, ou bien on le lui donne en meme temps que son acte. Voilà le point essentiel des discussion entre les Gens de la Traditions et les Mu'tazilites.

Selon les Matüridites l'homme ne possède pas du pouvoir avant de réaliser un tel acte. Car le pouvoir est accident (araz) et les accidents ne sont pas durables. Ouand l'homme veut faire un acte, Dieu cree pour lui un pouvoir et avec ce pouvoir l'homme réalise son acte. Dès que cet acte fut accompli, le pouvoir consacré pour cet acte cesse d'exister. Pour un deuxieme acte la meme chose se réalise, et cela continue ainsi. Donc la capacité d'agir pour un acte déterminé, fut crée en meme temps que l'acte. Avec la réalisation de cet acte ce pouvoir

n'existe plus. Parce que le pouvoir est accident. Ainsi les Mâtüridites veulent dire que le seul createur est Dieu, et l'homme a toujours besoin de Dieu.

Selon les Mutazilites le pouvoir n'est pas accident. L'homme possède du pouvoir et quand il veut faire un acte, il le fait avec ce pouvoir. Comme ce

pouvoir n'est pas accident, il se trouve toujours en homme. Quand il veut réaliser un deuxième et troisième acte, il les réalise avec le même pouvoir. Ainsi l'homme est "createur" de ses actes.

Comme on le voit, le point essentiel entre ces deux écoles, c'est d'accepter ou non le pouvoir comme accident.

İstîtaat konusu İslâm kelâmının önemli meselelerinden birisidir. İstîtaat insan fiili ile yakından ilgili olması hasebi ile, kader konusu ile de bağlantılıdır.

Biz bu yazımızda istîtaat meselesinin Mâtürîdî kelâm ekolünce nasıl ele alındığına, Mutezile ile mukayeseli bir şekilde bakacağız. Böylece aynı zamanda konu ile ilgili Ehl-i Sünnet ve Mutezile görüşü de ortaya çıkmış olacaktır.

İnsan iş yapan, başka bir ifade ile fiil sahibi bir varlıktır. İnsanın fiili olduğuna göre bu fiile ilişkin bir gücünün de bulunması tabiidir. Çünkü fiilin var oluş şartı kudrettir. Kudret olmadan herhangi bir fiilin meydana çıkması imkânsızdır.

İstîtaat, kuvvet, kudret, takat gibi kelimeler manaları birbirine yakın tabirlerdir. Kelâmcılar bunların hepsi ile bir mana kastederler(1). Demek ki biz, istîtaat deyince bir işi yapmak için insanda mevcut güç ve kudreti anlıyoruz.

Seyyid Şerif Cürcânî'ye göre istîtaat Allah tarafından canlılarda yaratılan bir âraz olup, onunla irâdi fiiller gerçekleşir.

Fiile ilişkin güç olarak adlandırdığımız istîtaat meselesi, bütün kelâm ekollerince kabul edilmektedir. Ancak "istîtaat fiilden önce mi insanda vardır, yoksa fiilin oluşumu esnasında mı verilir" konusu münakaşaların sıklet merkezini oluşturur. Mesele sadece İslâm kelâmcıları ve filozoflarınca değil, klâsik felsefede de tartışılmıştır (1).

Genel olarak değerlendirilirse Mutezile, istîtaat'ın insan bir işi yapmadan önce onda mevcut olduğunu öne sürer. Ehl-i Sünnet'e mensup düşünürler ise, istîtaat'ın fiille beraber bulunduğu görüşündedirler.

Şimdi bu iki görüşü biraz daha yakından tahlil etmeye çalışalım.

I. Gücün Fiile Önceliği (İstîtaat Kable'l-Fiil):

Fiile ilişkin gücün fiilden önce olabileceğine işaret eden Kur'an-ı Kerim âyetleri mevcuttur (2). Mutezile, görüşünü bu âyetlere dayandırmıştır. Misâli olarak "Onu ücretli olarak tut; ücretli tutuklarının en iyisi bu güçlü ve güvenilir adamdır" (3) âyetini yorumlayan Mutezile bilgini Ebu Ali el-Cübbâî'ye göre, âyette söz konusu edilen Hz.Musa bu işleri yapabilecek güç ve kuvvete sahiptir. Henüz ortada yapılan bir iş yoktur; fakat onun, işleri yapabilecek güç ve kuvvette olduğu anlaşılmalıdır. Demek ki, güç (istîtaat) fiilin oluşumundan önce insanda mevcuttur.

Başka bir âyette Yüce Allah "Kolay bir kazanç, normal bir yolculuk olsaydı sana uyarlardı. Fakat çıkılacak yol onlara uzun geldi, kendilerini helâk ederek "gücümüz yetseydi sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin edeceklerdir. Allah onların yalancı olduğunu elbette biliyor" (4) buyurmaktadır. Ayetin genel manasından, onların sefere çıkmadan önce yeterli güçleri olduğu, ancak bunu inkâr ettik-

(1) Ebu'l-Mu'in NESEFÎ, *Tabsîretü'l-Edille*, yazma; Kayseri Raşit Efendi nüshası, No: 496, vr.167b. (Bundan sonra bu eserden sadece *Tabsire* olarak bahsedeceğiz). Ayrıca bkz. Ebu'l-Mu'in NEFESÎ, *et-Temhid li-Kavâ'id-i Tevhid*, yazma, Süleymâniye, III.Ahmed, No: 1866, vr. 12a. (Bundan sonraki notlarda bu eserden de *Temhid* diye bahsedilecektir).

(2) Seyyid Şerif CÜRCANÎ, *Kitâb et-Ta'rifât*, İstanbul, 1300/1882, s.11.

(3) Pierre AUBENQUE, *Le Probleme de l'Etre Chez Aristote*, Paris, 1972, ss. 442,443; Aristo'da kudret teriminin değişik anlamları için bkz. Le BLOND, *Logique et Methode Chez Aristote*, Paris, 1939, s. 420; ARİSTO, *La Métaphysique*, II/481, n. 1 vd. Ayrıca bkz. R.BRUNSCHWIG, "Devoir et Pouvoir, Histoire d'un Probleme de Theologie Musulmane", *Etudes d'Islamologie içinde*, Paris, 1976, C.I, s. 186.

(4) Bkz. 28/Kassas, 26; 27/Neml, 39; 9/Teube, 42; 3/Al-i İmrân, 102; 64/Tegâbün, 16; 18/Kehf, 67.

leri anlaşılmalıdır. Yâni sefer için gerekli olan güç, sefer işine girişmeden önce onlarda mevcut olmuş oluyor. Eş'ari burada söz konusu olan gücün fiziki güç değil, savaşa katılmak için gerekli olan teçhizat olduğunu belirtir (5).

Mutezilenin olaya bu açıdan bakması, onların insan fiili hakkındaki görüşlerinin tabii bir neticesidir. Onlara göre insan, fiilin "yaratıcısı" olduğuna göre, bu fiil için gerekli olan güç fiilden önce insanda bulunmalıdır. Güç insanda bulunmalı ki, istediği anda istediği fiili eyleme dönüştürebilsin.

Bu manada bir gücün insanda mevcut olduğunu Mâtürîdi ve Nesefî, dolayısı ile Ehl-i Sünnet de kabul etmektedir. Bu konuya ilerde temas edeceğiz.

II. Güç - Fiil Beraberliği (İstîtaat Ma'a'l-Fiil):

Gerek Mâtürîdi gerekse Nesefî'nin istîtaat konusunda iki türlü bir izah getirdiklerini müşahade ediyoruz. Ancak genelde onlara göre fiile ilişkin güç önceden değil, fiilin oluşumu anında insana verilir. Mâtürîdi ve Nesefî, dolayısı ile Ehl-i Sünnet'in bu görüşü benimsemeleri -Mutezilede olduğu gibi- onların fiil anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Ehl-i Sünnet'e göre her şeyin olduğu gibi, insan fiilin de yaratıcısı Yüce Allah'tır. Kur'ân-ı Kerimde geçen "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır" (1) ayetindeki "her şey" ifadesinin hiçbir istisnası yoktur. Dolayısı ile insan fiili de bir "şey" olması hasebi ile, o da Yüce Allah tarafından yaratılmıştır.

Demek ki, fiil Allah tarafından yaratılmakta, insan tarafından da kesbedilmektedir. Fiil için gerekli olan güç önceden insanda bulunmuş olsa, insan Allah'a ihtiyaç hissetmeden istediği anda fiilini yaratabilecektir. Halbuki fiilin yaratıcısı, yukarıda geçtiği gibi Yüce Allah'tır.

Mâtürîdi ve Nesefî istîtaat meselesini iki değişik açıdan tahlil ederek meseleyi çözmeye çalışırlar.

1. Her şeyden önce insandan bir fiilin meydana gelebilmesi için, o fiili meydana getirecek sebeplerin bulunması ve o fiil için gerekli olan uzuvların sıhhatli ve sağlam olması lâzımdır (2). Sebeplerin uygun olması demek, onların var olması demektir. Uzuvların sağlam olmasından kastedilen mana ise, herhangi bir işi yapacak olan uzvun fiziki bir rahatsızlığının olmaması, o işi yapabilecek güç ve kapasitede olması demektir. Meselâ "Ahmet yazı yazabilir" dediğimizde, Ahmet'in kalem ve kâğıdı olduğu gibi, elinde yazı yazmaya mani olacak herhangi bir engelinin bulunmadığı anlaşılır. "Ahmet yazı yazamaz" ifa-

desinden de, onda kalem ve kâğıt yoktur; veya bunlar mevcuttur ama elinin felçli, çolak veya yazı yazamayacak başka bir durumda olduğu anlaşılır (1).

Yani insan sıhhatli iken sağlam ve kuvvetlidir. Uzuvlar tam ve sağlıklı ise ve sebepler de mevcutsa insanda zorunlu olarak kudret var demektir.

İşte bu tür bir kudret Mâtürîdi ve Nesefî'ye göre de -Mutezilede olduğu gibi- fiilden önce insanda mevcuttur. Ancak bu, insanda normal olarak var olan statik bir kudret olup, herhangi bir fiil için illet kılınmış değildir. Başka bir ifade ile, herhangi bir fiil için tahsis edilmiş, yönlendirilmiş bir kudret değildir. İnsanda durgun halde bulunan bir kudrettir. Fiilin meydana gelmesi bu tür bir kudreti gerektiriyorsa da, bu tür kudretin o fiil için yaratıldığını söylemek ve onun illeti olduğunu iddia etmek mümkün değildir (2). Çünkü bu kudretin başka bir iş için sarfedilmesi de söz konusu olabilir.

Bu manada bir kudretin fiilden önce insanda mevcut olduğu noktasında, Mâtürîdi ve Nesefî Mutezile ile aynı kanaati paylaşmaktadır.

Nesefî bu tür güce misal olarak şu Kur'ân ayetini gösterir: "Oraya yol bulabilen insana Kâbeyi haccetmesi gereklidir" (3). Nesefî'ye göre âyetteki istîtaattan maksat, yiyecek ve vasıttan ibarettir (4). Bir insanın hacca gidebilmesi için bedenlen sağlam olması, yolculuk yapabilecek durumda olması, maddi açıdan müsait olması gerekir. Hac ibadetinin yapılabilmesi, ancak bu şartların tahakkuku ile mümkündür.

2. Mâtürîdi ve Nesefî'ye göre esas münakaşa konusu olan istîtaat ikinci manada anlaşılabilir. Bu da herhangi bir fiil için tayin ve tahsis edilmiş kudretin, fiilin oluşumundan önce insanda bulunmadığı, ancak fiilin oluşumu anında insana verildiği hususudur.

Nesefî, bazı Mutezili düşünürlerin bu konuda Ehl-i Sünnetle aynı kanaatte olduklarını belirtmektedir (5). Demek ki, Mutezile düşünürlerinde bu konuda bir fikir birliği yoktur.

Nesefî'ye göre kudret fiilden önce insanda mevcut olsa, fiilin meydana geldiği anda kudretin yok olması gerekir. Çünkü kudret ona göre "âraz" olup ârazlar da baki kalmazlar; başka bir ifade ile sürekli değildirler. Şayet kudret fiilden önce olacak olsa, fiil meydana gelmeden olup bitmiş, fiil anında sona ermiş demektir. Fiilin ortaya çıkış anında kudretin olmaması demek, fiilin kudretsiz meydana gelmesi

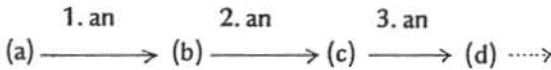
(5) 28/Kassas, 26.

demektir. Fiilin kudretsiz meydana gelmesi de mümkün olmadığına göre, kudret fiilden önce olamaz; fiil anında insana verilir.

Nesefî'ye göre kudret fiil esnasında mevcut değilse, kudretin fiilden önce veya sonra olması arasında bir fark yoktur. Zira her iki durumda da fiil esnasında olmamak hususunda birleşmiş olmaktadır. Yani her iki durumda da kudret fiille beraber değildir. Kudretin fiilden sonra olması mümkün değildir. Zira bu durumda fiilin meydana gelmesi muhaldir. Fiilden önce de olması imkânsızdır. Çünkü fiilden önce mevcut kudret fiil anında yok olmuş olur; zira âraz olan kudret fiilin oluşumu anına kadar devam edemez. Bu durumda fiil zorunlu olarak ortaya çıkmış olur. Ortada herhangi bir kudret yok iken fiil meydana geliyorsa, burada bir zorunluluk var demektir.

Ayrıca Nesefî'ye göre kudretin fiilden önce olması durumunda insan Allah'a ihtiyaç hissetmez. Halbuki insan, ömründe bir an bile kendisini Allah'tan bağımsız hissedemez (1). Nesefî'nin söylemek istediği şudur: Şayet Allah fiilden önce insana kudret verecek olursa, insanı, fiilini yapmadan önce kudretli kılmış olmaktadır. Bu durumda insan, kendisini Allah'tan bağımsız hissedebilir ki bu mümkün değildir. İnsanın ömründe bir an bile Allah'tan müstağni olabileceğini söylemek uygun değildir (2). Bütün varlıklar O'na ihtiyaç hissederler. Allah zengin ve kimseye muhtaç olmayıp, bütün yaratıklar fakir ve O'na muhtaçtır.

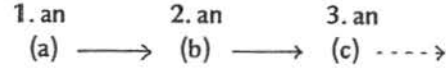
Konuyu toparlarsak, şematik ve özet olarak şu şekilde değerlendirebiliriz:

Matürîdî ve Nesefî'ye göre istitaat fiille beraberdir. 1. andaki (a) fiili için gerekli olan kudret, bu (a) fiilin oluşumu esnasında Allah tarafından insana verilmekte, insan da bu kudretle (a) fiilini işlemektedir. Kudret "âraz" olduğu için, ârazlar da sürekli olmadıkları için, insana verilen bu kudret o fiil için geçerli olup, (a) fiili yapıp işlendiği anda söz konusu kudret de yok olmaktadır. İnsan 2. anda (b) fiilini işleyeceği zaman yeni bir kudrete ihtiyaç hisseder. Bu kudret de (b) fiilin işlenmesi esnasında insana verilir ve o fiilin yapılması ile son bulur. Bu böylece devam eder. Yani istitaat fiilden önce değil, fiilin oluşumu esnasında insana verilir ve fiilin işlenmesi ile yok olur.

Böylece her fiil için gerekli olan istitaat (güç, kudret) o fiil anında insana verilmiş olur; yani istitaat fiille beraberdir. Ancak bu, daha önce de temas ettiğimiz gibi, fiil için illet kılınmış olan veya tahsis edilmiş olan istitaattır.

Mutezile düşünürleri ise istitaatı, başka bir ifade ile kudreti, Ehl-i Sünnet gibi, âraz olarak kabul ederler. Ancak onlara göre âraz sürekli olup bâkidir. Bu durumda onların izah tarzları şu şekilde olmaktadır:

Birinci andaki (a) fiilini yapan insan 2. andaki (b) fiilini ve 3. andaki (c) fiilini de aynı kudretle istediği anda yapar. Çünkü 1. andaki (a) fiilini yapan kudret devam etmekte, 2. ve 3. anlardaki fiilleri de aynı kudret işlemektedir. Böylece insanda fiilden önce mevcut olan kudret onun tam tasarrufu altındadır. Dilediği zaman dilediği fiili işlemek insanın elinde olan bir husus olmuş oluyor (3). İnsan kendinde bulunan kudretle fiillerinin "yaratıcısı" durumundadır. İşte Ehl-i Sünnet'in Mutezileyi itham etmesi bu noktada başlamaktadır.

Her şeyden önce Yüce Allah'ın "Her şeyin yaratıcısı" hükmüne gölge düşmekte ve insan sanki Yüce Allah'tan bağımsız bir hüviyet kazanmaktadır.

Fiilin Allah tarafından yaratılması, insanın onu işlemesini zorunlu olarak gerektirmez. Fiili Allah yaratmaktadır ama onu seçip benimseyen, yapmaya karar veren insanın bizzat kendisidir. İnsan kesin kararını verip fiile yöneldiği anda fiil Allah tarafından yaratılmış olmaktadır. Burada Yüce Allah için bir mecburiyet söz konusu değildir. Ancak insanlara davranış ve eylem hürriyeti vermek için —adeti gereği— söz konusu fiili yaratmaktadır. Böylece insan hem hür olarak yapacağı işi seçip yapmakta, hem de Yüce Allah'ın "yaratma" sıfatına gölge düşmemiş olmaktadır.

Görüldüğü gibi istitaatın fiilden önce veya fiille beraber olması konusundaki Ehl-i Sünnetle Mutezile arasındaki ayrılık, kudretin "âraz" olarak kabul edilip edilmemesinden kaynaklanmaktadır.